

Розвиток гуманістичних ідей у неперервній освіті: від Григорія Сковороди до сучасного педагога-новатора

**Development of humanistic ideas:
from Grigory Skovoroda to the modern
teacher-innovator in the system of
continuous education**

Затверджено вченими радами Полтавської академії неперервної освіти
ім. М. В. Остроградського (протокол № 1 від 27.02.2023);
ДЗВО «Університет менеджменту освіти» Національної академії
педагогічних наук України (протокол № 2 від 15.02.2023 року)

Редколегія

Зелюк В. В., Кириченко О. М., Білик Н. І., Дудко С. Г., Калініченко І. О.,
Лузан Л. О., Мельник Н. А., Пилипенко В. В., Половенко О. В., Рябова З. В.

Рецензенти:

Сорочан Тамара Михайлівна, докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри філософії і освіти дорослих, заслужена працівниця освіти України, директорка Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України;

Єльнікова Галина Василівна, докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти, Українська інженерно-педагогічна академія, м. Харків

Р64

Розвиток гуманістичних ідей у неперервній освіті: від Григорія Сковороди до сучасного педагога-новатора : колект. наук. монографія / за заг. та наук. ред. д-ра пед. наук Н. І. Білик ; редколегія : В. В. Зелюк, М. О. Кириченко, В. В. Пилипенко, З. В. Рябова та ін. Полтава; Київ: ПАНО ім. М. В. Остроградського, 2023. 542 с.

DOI 10.33272/M2023-1

Колективна наукова монографія містить окремі матеріали всеукр. наук.-практ. онлайн-конференцій з міжнар. участю: «Гуманістичні ідеї Григорія Сковороди як джерело розвитку наукового потенціалу педагогічного працівника у системі неперервної освіти», присвяченої 300-річчю від дня народження Григорія Сковороди та Дню працівників освіти (27.09.2022); «Мережа шкіл новаторства України: розвиток професійної компетентності керівних, науково-педагогічних і педагогічних працівників у контексті реалізації неперервної освіти» (13.12.2022), які проводилися кафедрою педагогічної майстерності та інклюзивної освіти Полтавської академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського.

Пропонований науково-практичний досвід реалізації гуманістичних ідей Григорія Сковороди, запровадження інноваційної діяльності в закладах освіти, реформування освіти як у нашій країні, так і в світовому освітянському просторі допоможе педагогам у створенні якісно Нової української школи.

Матеріали стануть у нагоді керівникам закладів неперервної, вищої, професійної (професійно-технічної), загальної середньої освіти, педагогам, які налаштовані на розвиток свого професіоналізму, прагнуть до цілеспрямованих результатів, високих досягнень у навчанні та вихованні учнівської та студентської молоді.

Матеріали друкуються мовами оригіналів. За викладення, зміст і достовірність матеріалів відповідають автори.

© ПАНО, 2023

© УМО НАПН України, 2023

© Автори наукових статей, 2023

**Полтавська академія неперервної освіти
ім. М. В. Остроградського**

**M.V. Ostrohradskyi Poltava Academy
of Continuous Education**

**ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
Національної академії педагогічних наук України**

**SHEI “University of Education management” of the National
Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine**

Розвиток гуманістичних ідей у неперервній освіті: від Григорія Сковороди до сучасного педагога-новатора

Development of humanistic ideas: from Grigory Skovoroda to the modern teacher-innovator in the system of continuous education

**Колективна наукова
монографія**

**Полтава–Київ, 2023
ПАНО ім. М. В. Остроградського**

Зміст	Content	C.
Вступне слово <i>Зелюк Віталій, Кириченко Микола</i>	Introductory word <i>Zelyuk Vitaly, Kyrychenko Mykola</i>	10
Преамбула Гуманістичні ідеї Григорія Сковороди <i>Пилипенко Вадим</i>	Preamble Humanistic ideas of Hryhorii Skovoroda <i>Pylypenko Vadim</i>	12
Розділ 1. Григорій Сковорода – джерело розвитку наукового потенціалу педагогічного працівника у системі неперервної освіти	Chapter 1. Hryhorii Skovoroda – a source of the development of the scientific potential of a teacher in the system of continuous education	15
Сковородинівський гуманістичний імператив під час війни – пошук відповідей у системі неперервної освіти <i>Зелюк Віталій, Пилипенко Вадим</i>	Skovoroda's humanistic imperative during the war – the search for answers in the system of continuous education <i>Zelyuk Vitaly, Pylypenko Vadim</i>	16
Шляхами пізнання Григорія Сковороди: пошуки смислу життя людського <i>Лучанінова Ольга</i>	Ways of knowledge of Hrygorii Skovoroda: the search for the meaning of human life <i>Luchaninova Olha</i>	36
Гуманістична філософія цілісної освіти Григорія Сковороди у траєкторіях інноваційного розвитку «SOFT SKILLS» у системі компетентностей педагогічного працівника <i>Гриньова Марина, Басенко Руслан</i>	Humanistic philosophy of holistic education of Hrygorii Skovoroda in the trajectories of the innovative development of “SOFT SKILLS” in the system of competencies of a teacher <i>Hrynova Maryna, Basenko Ruslan</i>	44
Самоорганізація навчання здобувачів вищої освіти на засадах педагогічних ідей Григорія Сковороди <i>Токуєва Наталія</i>	Self-organization of educational activities of higher education acquirers based on the pedagogical ideas of Hryhorii Skovoroda <i>Tokuieva Nataliia</i>	53
Цифрова компетентність учителя в реалізації освітньої парадигми «Школа праці» <i>Гаврилишена Олена</i>	Teacher's digital competence in implementing the “School of labor” educational paradigm <i>Havrylyshena Olena</i>	66
Розвиток самопізнання в контекстах концептосфери Григорія Сковороди і Володимира Вернадського <u>Самодрын Анатолій</u>	The self-knowledge development in the contexts of the conceptosphere of Hryhorii Skovoroda and Volodymyr Vernadsky <u>Samodryn Anatolii</u>	85
Гуманістичний підхід в освіті: тяглість традиції і виклики сьогодення <i>Усатенко Галина</i>	Humanistic approach in education: gravity of tradition and today's challenges <i>Usatenko Galyna</i>	107

УДК 378.147.091.31.041–057.875:37.013Сковорода

Самоорганізація навчальної діяльності здобувачів вищої освіти на засадах педагогічних ідей Григорія Сковороди

Токуєва Наталія Володимирівна,
кандидатка педагогічних наук, доцентка
кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін,
Полтавський державний аграрний університет
Tokuieva Nataliia,
Candidate of Sciences in Pedagogy, Associate Professor
Department of Humanities and Social Sciences
Poltava State Agrarian University
E-mail: tokuyeva@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1840-1382>

Анотація. Розглянуто завдання й сучасні пріоритети у підготовці фахівців в українських вишах, однією з основних проблем якої є самоорганізація навчальної діяльності здобувачів вищої освіти. Здійснено розгляд даного поняття та підходи науковців щодо його трактування. Констатовано актуальність переосмислення педагогічної спадщини Григорія Сковороди, його ідей щодо всебічного й гармонійного розвитку та саморозвитку особистості, яка повинна пізнати своє справжнє покликання й діяльнісно перетворювати світ; виявлення та розвиток природніх здібностей, нахилів і талантів, що необхідні для здійснення цілей, виконання поставлених завдань, самостійного контролю, досягнення результатів у процесі самоорганізації навчальної діяльності здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: Григорій Сковорода, самоорганізація навчальної діяльності, здобувач вищої освіти, розвиток особистості, «філософія серця», «сродна праця».

Self-organization of educational activities of higher education students based on the pedagogical ideas of Hryhorii Skovoroda

Abstract. Tasks and modern priorities in the training of specialists in Ukrainian higher education institutions are considered, with self-organization of educational activities of higher education students being one of the main problems. This concept and the approaches of scientists regarding its interpretation are examined. The relevance of rethinking the pedagogical heritage of Hryhorii Skovoroda, his ideas regarding the comprehensive and harmonious development and self-development of an individual, who must find their true vocation and actively transform the world has been determined, as well as the identification and development of natural abilities, inclinations and talents, necessary for the realization of goals, fulfillment of assigned tasks, independent control, and achievement of results in the process of self-organization of educational activities of higher education students.

Key words: Hryhorii Skovoroda, self-organization of educational activities, higher education student, development of individual, «philosophy of the heart», «congenial work».

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями. Основною метою кожного українського вишу є підготовка висококваліфікованих спеціалістів, які б могли проявити себе в майбутній трудовій діяльності на найвищому рівні. А отже, під час організації освітнього процесу необхідно впроваджувати найновіші здобутки педагогічної думки, сучасні технологічні й технічні можливості, що надає змогу підвищити вмотивованість здобувачів вищої освіти на навчання, спрямувати їх на самостійність у здобутті знань, самоорганізацію, самодисципліну, самоосвіту. Адже значущою ознакою та найголовнішим завданням сучасної навчальної діяльності на будь-якому освітньому рівні є не лише трансляція знань чи їх употужнення, а й розуміння освіти як засобу пошуку та прийняття соціального досвіду; розвитку розумово-пізнавальних і творчих здібностей здобувачів освіти; особистісного зростання; пізнання й набуття професійних і загальноосвітніх навичок, якостей і вмінь, що необхідні для здійснення цілей, виконання поставлених завдань, самостійного контролю, досягнення результатів.

Самоорганізація навчальної діяльності здобувачів вищої освіти покликана допомогти у вирішенні багатьох проблем, які постають перед вищою школою, адже цей складний процес, що опирається на загальне розуміння самоорганізації як здатності системи до самоперетворення у новіший якісний устрій, надає можливість осмислювати педагогічні явища, проєктувати й будувати моделі педагогічних систем, успішно застосовувати їх в навчально-виховній діяльності закладів вищої освіти.

Важливо залучати до виконання освітніх завдань сьогодення і напрацювання та надзвичайно багатий досвід знаних українських учених: філософів, психологів, педагогів, які впродовж багатьох століть розробляли ідеї якісної освіти з урахуванням самоорганізації навчання учнівської молоді. Вагомий внесок в історію педагогічної думки XVIII століття зробив відомий український філософ, просвітитель-гуманіст, літератор і педагог Григорій Савич Сковорода.

Педагогічні ідеї Г. Сковороди, його світоглядна позиція та переконання, які ґрунтувалися на найкращих здобутках національної етнопедагогіки, педагогічного українознавства, народної психології, відіграли значну роль у розвитку української педагогічної науки. У світлі викликів сьогодення, пов'язаних із радикальною зміною сучасної освітньої парадигми, переорієнтацією освітніх орієнтирів на принципово інші стандарти якості, надзвичайно актуальним і важливим завданням є переосмислення педагогічного доробку Григорія Сковороди, який може надати немало цікавих матеріалів щодо психолого-педагогічних засад процесу самоорганізації навчальної діяльності студентської та учнівської молоді.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблеми самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти, психолого-педагогічні засади її реалізації прямо чи опосередковано були предметом досліджень багатьох українських і зарубіжних науковців.

Так, Н. Мирончук, проаналізувавши витoki й підходи до розгляду феномену самоорганізації в історично-соціалній ретроспективі, визначила, що підґрунтям розвитку поняття «самоорганізація» стали ідеї щодо виникнення світопорядку з хаосу в античний період (Платон, Деміург, Аристотель) та саморозвитку матерії за рахунок внутрішніх взаємодій (Р. Декарт, І. Кант, І. Ньютон); ідеї самоорганізації норм моральності у суспільстві (Д. Юм, А. Фергюсон), ідеї взаємозв'язку самоорганізації та еволюції (Ч. Дарвін, І. Павлов, Ч. Шеррінгтон) [7, с. 10].

Вказавши на багатозначність і різноплановість розгляду феномену самоорганізації у різних науках (у тектології (О. Богданов), синергетиці (І. Пригожин, Г. Хакен), кібернетиці (Н. Вінер, У. Ешбі), природничій науці (В. Вернадський)), дослідниця зробила висновок про необхідність розгляду сутності та механізмів цього феномену з урахуванням міждисциплінарного підходу [там само, с. 10].

Аналіз сучасних наукових розвідок підтвердив думку Н. Мирончук щодо різноманітності дефініцій поняття «самоорганізація», що показує й усебічний його розгляд, і відсутність однозначного визначення даної наукової категорії, й, навіть, суперечливість визначень, особливо в дослідженні його складу і змісту, що може ускладнювати діагностику й проектування освітніх процесів. Так, соціологи й філософи розглядають поняття самоорганізації у площині особистісно-рольових позицій людини в соціумі через призму соціально-психологічних процесів і світосприйняття людини, перспектив її розвитку та ціннісних меж (В. Будз, Л. Горбунова, І. Добронравова, Н. Кочубей, В. Лутай та ін.); у наукових розвідках з менеджменту самоорганізація досліджується як складова успішної професійної діяльності з урахуванням особистісних якостей, навичок і умінь (Г. Нестеренко, Г. Шевцова та ін.); у психологічних розробках даний феномен розглядається як здатність особистості вольовими й інтелектуальними механізмами свідомості регулювати природні, психічні, особистісні якості, властивості й стани, що реалізуються у поведінці та твердо встановленому порядку в усіх видах діяльності (І. Єршова-Бабенко, О. Шамич, Л. Борисенко та ін.).

У площині педагогічних наук процес самоорганізації різних педагогічних суб'єктів, основи самоорганізації навчання, її компоненти, методи та способи досліджували М. Аверін, Н. Вольська, І. Гук, О. Демченко, Г. Єльнікова, Н. Мирончук, А. Свідзинський, О. Тесленков, О. Теслюк, В. Топольський, Я. Цехмістер, О. Чалий та ін.

Так, Г. Єльнікова визначає самоуправління як «властивість живої матерії, природне явище, яке відбувається на основі об'єктивних законів», зазначаючи, що зовнішнє управління організовано людиною, а не природою, саме тому сполучення зовнішнього управління й самоуправління наблизить до ефективнішого виконання поставленого завдання [4, с. 27].

За визначенням Т. Новаченко, процеси самоорганізації, спрямовані на неперервне самовдосконалення майбутнього фахівця, характеризуються сукупністю рефлексій, компетентності й самоуправління [9].

Самоорганізація особистості, як указує О. Теслюк, інтегрує в собі весь комплекс істотних характеристик, важливих для сучасної людини: автономія (здатність до самокерування), незалежність, креативність і здатність до саморегуляції фізичного та психологічного станів. Адже особистість, здатна до самоорганізації, володіє вмінням мобілізувати свої можливості для здійснення директивної чи планованої діяльності [14].

Сформувані у здобувачів вищої освіти вміння й навички самоорганізації, які, продукуючи особистісні риси характеру, відіграють ключову роль у структурі особистості сучасного висококваліфікованого, конкурентоспроможного фахівця, є одним із найважливіших завдань вищої школи, до якого необхідно залучити всі прогресивні надбання педагогічної думки та освітньої практики минулого.

Педагогічні погляди Григорія Сковороди, основані на гуманістичних виховних ідеалах, які сприяють розвитку й саморозвитку людини, що пізнала себе й своє покликання та успішно реалізується в «сродній праці», вивчалися і продовжують вивчатися науковцями, утворюючи широкоаспектний різнобарвний калейдоскоп «сковородіани».

Харківський учений Л. Ушкалов, який присвятив багато праць дослідженню життєдіяльності й творчості великого українського мислителя, вказував, що педагогічної проблематики Григорій Сковорода торкається у цілій низці своїх творів. Першим завданням у вихованні дитини за Г. Сковородою, зазначав Л. Ушakov, є розпізнання «сродності» особистості, що зробити важко, але можливо, адже «всяка таємниця має свою тінь» [16, с. 436].

Різноаспектно й докладно педагогічні погляди Г. Сковороди та його освітня діяльність вивчалися як науковцями минулого (В. Алтухов, Н. Буяновська, Л. Вовк, Г. Гребінна, М. Даденков, А. Доценко, М. Закалюжний, І. Кузнецов, С. Майданська, О. Матковська, А. Ніженець, Л. Попова, І. Пуха, В. Родников, С. Русова, І. Табачников, П. Тараненко, Д. Чижевський, М. Ярмаченко та ін.), так і сучасними ученими (О. Боченко, Г. Васянович, А. Кузьмінський, Л. Лебедик, Л. Прокопенко, Т. Левченко, Р. Михайлишин, Д. Тетерина, З. Хижняк, О. Хорошев, В. Шевчук та ін.). Дослідники вказують на відзеркалення ключових напрямів прогресивної педагогіки у філософській і літературній спадщині Григорія Сковороди: гуманізм, народність, висока моральність, природовідповідність. Використання педагогічних ідей Г. Сковороди в розробленні проблеми формування всебічно розвиненої особистості, здатної до здійснення самостійної пізнавальної діяльності та її самоорганізації, до самоосвіти та самовдосконалення, сприятиме успішному виконанню основних завдань, що стоять наразі перед вищою освітою.

Мета статті: дослідження психолого-педагогічних чинників самоорганізації навчальної діяльності здобувачів вищої освіти та розкриття особливостей реалізації в даному процесі гуманістичної освітньої максими, принципу природовідповідності, ідей щодо самопізнання й самовиховання людини, пріоритетів усебічного й гармонійного виховання діяльнісної, духовно

багатої особистості з високими моральними принципами, проголошених відомим українським мислителем Григорієм Сковородою.

Викладення основного матеріалу. Вважаємо одним із ключових завдань підготовки фахівця в закладах вищої освіти формування вмінь самоорганізації навчальної діяльності, недостатнє вироблення яких призводить до безлічі проблем, які у майбутньому можуть стати причиною неефективної професійної діяльності: недостатній розвиток пізнавальних можливостей (мислення, уваги, уяви, пам'яті тощо) та інтелектуальних здібностей, особистісних якостей, емоційно-вольових рис і зусиль для вирішення значущих завдань; характер мотивації (наприклад, високий рівень мотивації виявляється в намаганні виконати великий обсяг роботи за короткий час); ступінь задоволення вибраним фахом; нераціональний розподіл часу тощо.

Цікаві факти наводить у своїй науковій праці дослідниця даної проблеми Н. Мирончук щодо причин недостатнього часу, а отже, несформованих умінь самоорганізації діяльності: спроби зробити багато справ за один раз (50 %), синдром відкладання (47,2%), нездатність сказати «ні» (44,4%), делегування (передоручення) справ (30,5%), відволікання (шум) (30,6%), погане планування трудового дня (30,5%), а також незаплановані відвідувачі, приватні розмови, поспіх, нетерпіння [8, с. 71].

Тобто проблеми невміння самоорганізувати будь-яку продуктивну діяльність пов'язані з усвідомленими чи неусвідомленими причинами, що супроводжуються різного рівня емоційними переживаннями та впливають на особистісний і майбутній професійний розвиток.

Самоорганізація виявляється в обґрунтованому процесі формування мети з передбачуванним досягненням певних результатів, плануванні діяльності, самомотивації, активності й наполегливості в досягненні поетапних і загальних результатів, критеріальному оцінюванні власних дій і здобутків. Крім того, Н. Дуднік указує на вплив умінь і навичок самоорганізації навчальної діяльності на процеси адаптації здобувачів вищої освіти першого курсу до нових умов навчання у виші й академічну успішність, а отже, й недостатню професійну підготовку майбутніх фахівців до самостійної ефективної діяльності [3, с. 87].

Погоджуючись з думкою А. Вагіс щодо визначення самоорганізації навчальної діяльності здобувача вищої освіти як «синергетичного процесу власного творення знань, умінь, навичок у результаті освіти та самоосвіти, що забезпечує його розвиток» [2, с. 28], треба зазначити, що викладачем повинна встановлюватися певна поетапність даного процесу згідно зі структурними особливостями, сучасними освітніми стратегіями, технологіями та методиками, а також індивідуальними якостями і можливостями кожного його учасника.

Сучасні пріоритетні напрями підвищення якості вищої освіти в Україні (фундаменталізація та індивідуалізація підготовки фахівців) перегукуються з думками Григорія Сковороди, який проголошував ідеї демократизму, гуманізму й євдемонізму в педагогіці, висувуючи людину як найвищу цінність суспільства та визначаючи основними завданнями педагогів піклування про її успішну щасливу життєдіяльність і всебічний та гармонійний розвиток.

Організацію персональної роботи кожного здобувача вищої освіти у відповідності до його інтелектуальних здібностей і характерних особливостей можна розглядати як принцип навчання, що, за справедливими висновками знаного українського мислителя, орієнтує на індивідуальні особливості учня й вимагає створення відповідних психолого-педагогічних умов для особистісного розвитку.

Г. Сковорода наголошує на необхідності пізнання особистості учня, визначення його природних здібностей, нахилів, обдарувань. «Хто захоче чомусь навчитися, повинен до того зродитися» – писав він у притчі «Вдячний Еродій» [10].

Ідея «спорідненого», або природовідповідного виховання, що надає людині можливість, спираючись на природні задатки, досягнути успіхів у будь-якому виді діяльності (навчальній, трудовій, пізнавальній, професійній тощо), просліджується у багатьох творах Г. Сковороди. «Усяка справа, – каже філософ, – має успіх, коли їй сприяє природа. Тільки не заважай їй, а коли можеш, усувай перешкоди та ніби прочишуй їй шлях: воістину, вона все зробить чисто й удатно. Клубок сам собою покотиться з гори, забери тільки камінь, що йому заважає. Не вчи його котитися, а лише допомагай. Не вчи яблуню родити яблука: вже природа сама її навчила. Бережи її лише від свиней, одріж дикі парості, очисти од гусені, пильнуй, аби на коріння не потрапляла сеча тощо. Учитель і лікар не є учитель і лікар, вони лише служники природи, єдиної справжньої лікувальниці та навчительки. Коли хто хоче чогось навчитися, повинен для цього народитися!» [16, с. 436].

Принципи природовідповідного виховання та ідеї «нерівної рівності», що забезпечують кожного члена суспільства відповідно до його природних здібностей і надають кожному певну можливість реалізувати себе та бути щасливим, Г. Сковорода подає в образній формі, порівнявши природу з багатим водограєм, який щедро заповнює різні за розміром посудини (особистісну ємність кожного), що стоять навколо нього, до вінця. Отже, природні здібності й задатки людей неоднакові, але вони дозволяють виконувати різні види діяльності або досягнути успіху в різних галузях [13, с. 223]. А у байці «Собака та Кобила» автор указує на значущий вплив природи на особистість, без якого людина не може досягти успіху, а отже, «без природи – як на манівцях: чим далі йдеш, тим більше заплутуєшся» [13, с. 102].

Під поняттям «природа людини» Г. Сковорода розумів саме природні, дані від народження обдарування й успадковані таланти та можливості, які можуть розкриватися лише у процесі діяльності. І якщо батькам мислитель радив якомога раніше пізнавати здібності та схильності дитини, то педагогам – всебічно розкривати та розвивати їх у природному стані навчально-пізнавальної діяльності та навчати у майбутньому самовдосконалюватися, саморозвиватися, самоорганізовуватися.

Як указує дослідниця педагогічних поглядів Григорія Сковороди Л. Лебедик, його вчення – це «твердження про те, що тільки та наука і те навчання мають сенс, які відповідають природі учня. Тобто, якщо людина має хист і здібності у якійсь галузі, то тільки навчання, спрямоване на вдосконалення цих здібностей, може принести користь суспільству і задоволення людині» [6, с. 116]. І якщо вчитель буде свою роботу на основі цих принципів, то він має

можливість досягнути основної мети своєї педагогічної діяльності – формування гармонійно розвиненої особистості.

Можливість урахувати настанови Г. Сковороди щодо природовідповідного виховання забезпечує успішність превентивного етапу, який упроваджує викладач, готуючи першокурсників до самоорганізації. Як показує вивчення досвіду організації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти, стимулювання та заохочення до самоорганізації, роз'яснення її значення й необхідності, особливо в умовах дистанційного навчання, підвищення рівня мотивації ефективно відбуваються лише шляхом індивідуального консультування, бесід чи тренінгів, використання методів тайм-менеджменту (формування вмінь управляти своїм часом, планувати робочий день, розставляти пріоритети тощо) та методу інтенсивності, заснованого на боротьбі зі прокрастинацією та забезпеченням потрібного рівня діяльнісного наповнення часу, для вирішення організаційно-методичних проблем асекурації процесу самоорганізації.

Звернувшись до досвіду Г. Сковороди, необхідно вказати на роль і відповідальність у даному процесі особистості педагога, якого великий мислитель порівнює із дбайливим садівником. Саме на підготовчому етапі самоорганізації навчальної діяльності здобувачів вищої освіти неоціненною є роль викладача, який, ознайомивши з пропедевтичними заходами, повинен проводити форми навчання, що носять дослідницький характер чи характеризуються комунікативною орієнтацією, ставити загальні цілі та здійснювати індивідуальну допомогу за необхідності. «Такий наставник, – зазначала Т. Новаченко, – в разі невдач не шукає їх у слухачах, а шукає і знаходить причини цих невдач у власній діяльності. Він розуміє, що невдачі – це його прорахунки, його невміння, його помилки в розвитку педагогічної самоорганізації» [9, с. 15].

Свого часу Г. Сковорода рішуче відійшов від традиційної освітньої практики, що сковувалася авторитаризмом і догматизмом, висунувши нові напрями, принципи, методики і форми навчання. Як гуманіст, він радив доносити до учнів знання й навчальні завдання в доступній формі, показавши їхній зв'язок із реаліями життя та використовуючи цікаві засоби унаочнення, в чітких і точних формулюваннях, з ясними вимогами, враховуючи вікові та особистісні особливості, що було новим словом у тогочасній педагогіці. Його офіційна педагогічна практика в колегіумах і навчальна діяльність поза ними мала різні види занять: за кількістю учнів (групові численні чи нечисленні та індивідуальні), за формою проведення (лекції, семінари, диспути, інтерв'ю, конференції, додаткові чи гурткові заняття), за локацією (у класних кімнатах, у навчальних кабінетах, на подвір'ї закладу освіти, на природі) тощо. Під час занять з навчальною метою та в ході безпосереднього спілкування з колегами, учнями, батьками дітей він намагався користуватися простонародною мовою, що викликало у співрозмовників довіру, бажання дослухатися та брати участь у діалозі, розуміти та запам'ятовувати, емоційно відгукуватися та активно долучатися до навчально-пізнавальної діяльності, до філософських чи побутових розмов, запропонованих і непомітно керованих досвідченим викладачем [17, с. 4].

Теоретичні напрацювання Григорія Сковороди та його практичний доробок перегукуються із сучасними освітніми проблемами переорієнтації традиційної системи освіти, яка була спрямована на наукові досягнення, диференціацію знань за навчальними дисциплінами та ґрунтувалася на авторитаризмі з домінантною роллю викладача, на педагогічну взаємодію суб'єкт-суб'єктних відносин – спільної, конструктивної, раціональної, узгодженої взаємодії всіх суб'єктів діяльності, що спрямована на якісну підготовку висококваліфікованого фахівця та розвиток його особистості. А отже, у процесі самоорганізації навчальної діяльності всі учасники даного процесу мають усвідомити власну та прийняти суб'єктність іншого й перейти до спільної взаємодії, комфортного спілкування.

Необхідно також зазначити, що самоорганізація навчальної діяльності здобувачів вищої освіти, як і самоорганізація будь-якого процесу, як уважає науковець В. Топольський, носить цілеспрямований характер, але передбачає і деяку спонтанність [15, с. 146]. Цілеспрямованість у даному випадку визначається не лише адмініструванням як традиційною формою управління освітнім процесом, а перш за все, визначенням моделі фахівця, якого готує даний виш. Із цією метою проводиться глибоке експертне вивчення і майбутньої професійної діяльності здобувача вищої освіти, й усіх сторін його життєдіяльності впродовж найближчих 5–7 років. Педагог-гуманіст Г. Сковорода у байці «Годинникові колеса» вказував, що доля людини з дитячих років визначається її вихованням відповідно до природніх здібностей і можливостей [11, с. 105]. А у творі «Розмова, звана Алфавіт, чи Буквар світу» автор пише, що «природа наснажує до діла і зміцнює до праці, роблячи її солодкою...» [13]. Він закликав молодих людей після закінчення навчання шукати роботу не за статусністю чи престижністю, а згідно зі своїми здібностями та набутими у навчальному закладі знань, умінь і навичок. Лише такий підхід до влаштування у житті може зробити людину щасливою, вказував Г. Сковорода, і цей мудрий заклик залишається актуальним упродовж кількох століть.

Урахування загальної структури особистості, її соціальних властивостей, інтелектуальних і моральних якостей є необхідною умовою якісного розроблення моделі фахівця, що визначає зміст і методику освітнього процесу. Його ефективна організація має гуманістичний особистісно зорієнтований підхід до виховання здобувача вищої освіти, тож, виходячи з визначення поняття «самоорганізація» як діяльності, що формує вміння організувати себе, на часі говорити і про необхідність вироблення певних особистісних якостей, як-от цілеспрямованість, активність, мобільність, самостійність, відповідальність тощо.

У Григорія Сковороди великого значення набуває і «категорія серця», головний інструмент пізнання, емоційно-вольове начало, яке характеризує душу кожної людини, складає єдність думок, прагнень і почуттів, «думки сердечні» наповнюються справжньою силою, а «радість серця» стає апогеем щасливого життя. «Філософія серця» Г. Сковороди наповнена цікавими й надзвичайно актуальними думками автора щодо виховання «благого серця», тобто людини з високими моральними якостями, які мислитель називав результатом істинного знання й мудрості, а аморальність пояснював їх відсутністю. Він писав: «Як глупота є мати всіх пороків, у тому числі й пихи, якій властиво брати на себе

тягар непосильний і почесні не по заслугі, – так мудрість є справжня мати як інших чеснот, так і скромності, яка, міряючи себе, як кажуть, своєю власною мірою, швидше спускається вниз, ніж підноситься догори» [11, с. 342].

Лише людина, на думку Г. Сковороди, яка отримала знання, має можливість пізнати й оцінити добро і зло, а у своїй діяльності перш за все керуватися розумом. Гуманіст риторично запитував: «Яка користь янгольської мови без доброї думки? Який плід тонкої науки без серця благого?» [12, с. 106].

Розумове виховання – один із найважливіших напрямів педагогічної системи філософа, який виступав за всебічне й гармонійне виховання особистості у єдності всіх його напрямів: розумового, морального, трудового, фізичного, естетичного, патріотичного. Важливо зауважити, що розумове виховання полягає не в накопиченні та нагромадженні знань, а в навчанні учнівської молоді мислити, аналізувати й узагальнювати, робити висновки та ефективно й успішно застосовувати їх у власній життєдіяльності, вважав Г. Сковорода.

Отже, завдання, які ставить перед педагогами сьогодення з метою підвищення якості освіти, були проголошені великим українським філософом, педагогом і просвітителем ще у XVIII столітті.

Другий етап самоорганізації – праксеологічний, або діяльнісний – полягає безпосередньо у свідомому включенні здобувачів вищої освіти до даного процесу, спонукуваного поставленими цілями та системою дій: прогностичних, мотиваційних, вольових, проєктувальних, інтелектуальних, рефлексивних. На даному етапі важливу роль відіграють: когнітивний компонент, який забезпечує розширення знань, удосконалення умінь і навичок і формування професійного мислення майбутнього фахівця; самомотивація, тобто рух до запрограмованої мети, усвідомлення її важливості, покрокове планування та контроль за його виконанням, прийняття визначених поточних завдань і відповідальність за кінцевий результат.

Від залучення всіх якостей, умінь і навичок самостійної високоорганізованої особистості до усвідомленої навчально-пізнавальної діяльності, раціональної організації праці, успішного виконання завдань залежить рівень успішності в закладі вищої освіти та якості підготовки фахівця до майбутньої роботи за обраною спеціальністю.

Уважаючи працю найефективнішим шляхом до формування високоморальної особистості, Г. Сковорода у багатьох своїх творах і листах до друзів та учнів пише про важливість трудового виховання. Праця, на думку мислителя, як основа життя, повинна супроводжувати людину, надаючи їй задоволення від результатів. Він закликав молодь обирати працю до душі і працювати, не покладаючи рук, усе життя, бо лише так можна досягнути щастя. Так, у байці «Змія і Буфон» він пише: «Хто труда не докладе, той до добра не прийде» [11, с. 440].

Третій, завершальний, етап самоорганізації навчальної діяльності визначається контрольованими й корегувальними процесами, тобто його рефлексивно-регуляторний компонент сприяє формуванню здатності здобувача вищої освіти до планомірних вольових зусиль, які пов'язані з визначенням мети навчальної дії, безпосередньої діяльності, контролю за виконанням поставлених

поетапних завдань із регулюванням інтенсивності дії, що виконується (посиленням чи послабленням). Рефлексивні дії сприяють формулюванню кожного поетапного результату з визначенням наступних цілей і процесів, що позитивно впливає на якість навчання та особистісний розвиток здобувача вищої освіти.

Деякі науковці (В. Козаков, Д. Дзвінчук, О. Саркісова) виділяють і четвертий етап самоорганізації навчальної діяльності, на якому використовується вже набутий досвід і відбувається навчання самоорганізації інших, що сприяє глибшому усвідомленню й засвоєнню всіх умінь і навичок успішної реалізації даного процесу. Важливо вказати, що на кожній стадії відбувається певна трансформація в стилях навчання: на I стадії (набуття досвіду) навчання спрямоване на власну пізнавальну діяльність і здобуття нових знань («активіст»); на II стадії (критичний аналіз досвіду) відбувається деталізація навчального матеріалу («рефлектор»); на III стадії (висновки з досвіду) стиль навчання спрямований на узагальнення навчального матеріалу («теоретик»); на IV стадії (планування наступних дій) у процесі навчання відбувається практичне застосування отриманих знань («прагматик») [5].

Необхідно також визначити два основні складники самоорганізації, що відбуваються на кожному етапі її реалізації: індивідуальна самостійна робота здобувача вищої освіти, яка характеризує рівень його фахової та особистісної готовності до самостійної життєдіяльності й індивідуальне консультування та підтримка викладача, що органічно доповнює основні види аудиторних занять (лекцій, семінарів) і навчальні матеріали (підручники, посібники) та дозволяє точніше виявити рівень засвоєння навчального матеріалу, поглибити й розширити знання, виявити індивідуальні інтереси або потреби, що потребують допомоги. І якщо звернутися до спадщини великого Г. Сковороди, який одним із перших в історії української педагогічної думки звернувся до постаті вчителя, там можна знайти немало цікавих порад і настанов, які не втратили своєї актуальності й щодо особистісних якостей учителя, і щодо форм його спілкування з учнями в аудиторний і позааудиторний час, і щодо ідей неперервної освіти впродовж усього життя, і щодо задоволення і щастя від педагогічної праці, яка дає плоди у вигляді успіхів і досягнень учнів.

Дослідивши психолого-педагогічні чинники самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти, вважаємо точно визначеною структуру самоорганізації, яку представила дослідниця Л. Борисенко у вигляді двох основних компонентів: саморегуляції поведінки й емоційних станів, усвідомлення, вдосконалення та застосування особистісних властивостей і реалізація власних здібностей, що сприяють успішному навчанню (особистісний складник), та самоуправління навчанням (процесуальний складник). Самоуправління даним процесом включає в себе психічні процеси (сприйняття, мислення, уяви, пам'яті, уваги); цілепокладання (організація та планування); вибір ефективних методів і засобів вирішення завдань; організацію робочого місця; вміння працювати з джерелами інформації; володіння комп'ютером; формулювання конкретних завдань, підпорядкованих цілям навчання [1, с. 249].

Результати дослідження. Розглянувши визначення, сутність і структуру самоорганізації навчальної діяльності здобувачів вищої освіти, її специфічні ознаки й психологічно-педагогічні чинники, сучасне бачення реалізації її

освітньо-виховних завдань на різних етапах утілення в освітній процес українських вишів, можна констатувати, що педагогічні ідеї великого філософа і мислителя Григорія Сковороди, виражені у формі філософських трактатів, товариських порад і настанов чи алегорично-літературній формі, зостаються цінними й актуальними в наш час переосмислення освітніх пріоритетів, боротьби за підвищення якості освіти та підготовки висококваліфікованих фахівців. Отже, результатами дослідження вважаємо залучення педагогічної спільноти до мудрих ідей Г. Сковороди, який через століття звертається з дуже простими, очевидними й геніальними у своїй простоті думками, зі своїм життєвим і професійним досвідом, який не можна долучити чи перенести в сучасну реальність, але до якого необхідно обов'язково дослухатися.

Висновки. Звертаючись до педагогічних ідей, літературно-філософських творів і практичного доробку на освітній ниві великого мислителя XVIII століття Григорія Сковороди, який усім своїм життям, працею, творчістю відіграв значущу роль у розвитку філософської й педагогічної думки не лише в Україні, а й поза її межами, можна зробити висновки, що, випереджаючи свій час на кілька століть, учений розкрив найважливіші проблеми, які хвилювали людство і продовжують залишатися актуальними на сьогодні. Це проблеми всебічного й гармонійного виховання особистості, ролі вчителя в освітньо-виховному процесі, природовідповідності людини в досягненні щастя, розвитку й саморозвитку високоморальної особистості, яка здатна пізнати себе, свої природні таланти та реалізуватися в «сродній» праці, досягнувши успіху й задоволення.

Розглянувши сучасні завдання підготовки фахівців в українських вишах і визначивши однією з основних її проблем самоорганізацію навчальної діяльності здобувачів вищої освіти, було досліджено широкий спектр трактування даного поняття та різні підходи науковців щодо визначення його структурних особливостей, компонентів і засобів та етапів реалізації. Дослідження педагогічної спадщини Григорія Сковороди може надати відповіді на безліч питань, які постають перед освітянами у наш час перебудови освітньої галузі та переосмислення пріоритетів задля підвищення якості підготовки конкурентоспроможних, висококваліфікованих спеціалістів і виконання виховних завдань із формування духовно багатої, всебічно розвиненої особистості молодої людини, якій доведеться будувати майбутнє нашої країни.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в дослідженні ролі викладача в оновленому освітньому просторі вищої школи, його функції й завдань, стратегій і навчально-виховних технологій через призму геніальних думок і педагогічного доробку знаного українського філософа й мислителя Григорія Сковороди.

Список використаних джерел

1. Борисенко Л. Психолого-дидактичні чинники самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : зб. наук. пр. Слов'янськ : Вид центр СДПУ, 2006. Вип. 32. С. 244–252.

2. Вагіс А. І. Самоорганізація самостійної роботи студентів з фізики: синергетичний аспект. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Педагогічні науки: реальність та перспективи*. 2014. Вип. 47. С. 25–29.
3. Дуднік Н. Уміння професійної самоорганізації як засіб підвищення адаптованості першокурсників до умов навчання у вищій школі. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2009. Вип. 25, ч. 4. С. 81–88.
4. Єльнікова Г. В. Адаптивне управління: сутність, характеристика, моніторингові системи : монографія / Г. В. Єльнікова, Т. А. Борова, О. М. Касьянова, Г. А. Полякова та ін. ; за заг. редакцією Г. В. Єльнікової. Чернівці : Технодрук, 2009. 570 с.
5. Козаков В. А., Дзвінчук Д. І., Саркісова О. Ю. Індивідуально-кооперативне навчання як перспективна технологія. *Сучасні технології навчання та оцінювання знань студентів* : матеріали наук.-метод. конф., 1 лютого 2002 р. Київ : КНЕУ, 2002. С. 16–35.
6. Лебедик Л. Педагогічні погляди Григорія Сковороди як дороговказ для педагогів закладів позашкільної освіти. *Імідж сучасного педагога* : електрон. наук. фах. журн. 2022. № 4 (205). С. 115–119.
7. Мирончук Н. М. Контекстна підготовка майбутніх викладачів вищої школи до самоорганізації у професійній діяльності: теорія і практика : монографія. Житомир : Вид. О. О. Євенок, 2020. 400 с.
8. Мирончук Н. М. Самоорганізація професійної діяльності як основа професійного зростання викладача вищого навчального закладу. *Проблеми освіти. Спецвипуск* : зб. наук. пр. Вінниця ; Київ, 2015. С. 69–73.
9. Новаченко Т. В. Формування педагогічної самоорганізації студентів педагогічних училищ : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04. Одеса, 2004. 19 с.
10. Сковорода Г. С. Вдячний Єродій. *Пізнай в собі людину* / пер. М. Кашуба, пер. поезії В. Войтович. Львів, 1995. С. 431–449.
11. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 1. 532 с.
12. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 2. 576 с.
13. Сковорода Григорій. Розмова, звана Алфавіт, чи Буквар світу. *Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи*. Київ : Наукова думка, 1983. С. 200–249.
14. Теслюк О. Я. Самоорганізація навчальної діяльності учнів початкової школи як педагогічна проблема. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Педагогіка і психологія*. 2020. Вип. 63. С. 37–43.
15. Топольський В. Самореалізація та самоорганізація студентів в умовах навчання у вищій школі. Київ : Вища школа, 2009.
16. Ушкалов Л. Григорій Сковорода : семінарій. Харків : Майдан, 2004. 876 с.
17. Ярмаченко М. Д., Калениченко Н. П. Питання освіти та виховання у творчій спадщині Г. Сковороди. *Початкова школа*. 1995. № 12. С. 4–6.

References

1. Borysenko, L. (2006). Psyholoho-dydaktychni chynnyky samoorhanizatsii navchalno-piznavalnoi diialnosti [Psychological and didactic factors of self-organization of educational and cognitive activity]. In *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu [Humanization of the educational process]*: zb. nauk. pr. (Is. 32, pp. 244-252). Sloviansk: Vyd tsentr SDPU [in Ukrainian].
2. Vahis, A. I. (2014). Samoorhanizatsiia samostiinoi roboty studentiv z fizyky: synerhetychnyi aspekt [Self-organization of independent work of physics students: synergistic aspect]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Pedagogichni nauky: realii ta perspektyvy [Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU. Pedagogical sciences: realities and prospects]*, 47, 25-29 [in Ukrainian].

3. Dudnik, N. (2009). Uminnia profesiinoi samoorhanizatsii yak zasib pidvyshchennia adaptovanosti pershokursnykiv do umov navchannia u vyshchii shkoli [The ability of professional self-organization as a means of improving the adaptability of first-year students to the conditions of higher education]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia pedahohichna [Bulletin of Lviv University. Pedagogical series]*, 25, 4, 81-88 [in Ukrainian].
4. Yelnykova, H. V. (Ed.). (2009). *Adaptyvne upravlinnia: sutnist, kharakterystyka, monitorynhovi systemy [Adaptive management: essence, characteristics, monitoring systems]*: monohrafiia. Chernivtsi: Tekhnodruk [in Ukrainian].
5. Kozakov, V. A., Dzvinchuk, D. I., & Sarkisova, O. Yu. (2002). Indyvidualno-kooperatyvne navchannia yak perspektyvna tekhnolohiia [Individual cooperative learning as a promising technology]. In *Suchasni tekhnolohii navchannia ta otsiniuvannia znan studentiv [Modern technologies of education and assessment of students' knowledge]*: materialy nauk.-metod. konf. (pp. 16-35). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
6. Lebedyk, L. (2022). Pedahohichni pohliady Hryhoriia Skovorody yak dorohovkaz dlia pedahohiv zakladiv pozashkilnoi osvity [Pedagogical views of Grigory Skovoroda as a guide for teachers of out-of-school education institutions]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of a modern teacher]*, 4 (205), 115-119 [in Ukrainian].
7. Myronchuk, N. M. (2020). *Kontekstna pidhotovka maibutnikh vykladachiv vyshchoi shkoly do samoorhanizatsii u profesiinii diialnosti: teoriia i praktyka [Contextual preparation of future higher school teachers for self-organization in professional activity: theory and practice]*: monohrafiia. Zhytomyr: Vyd. O. O. Yevenok [in Ukrainian].
8. Myronchuk, N. M. (2015). Camoorhanizatsiia profesiinoi diialnosti yak osnova profesiinoho zrostannia vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu [Self-organization of professional activity as a basis for professional growth of a teacher of a higher educational institution]. In *Problemy osvity. Spetsvypusk [Problems of education. Special issue]*: zbirnyk naukovykh prats (pp. 69-73). Vinnytsia; Kyiv [in Ukrainian].
9. Novachenko, T. V. (2004). *Formuvannia pedahohichnoi samoorhanizatsii studentiv pedahohichnykh uchylyshch [Formation of pedagogical self-organization of students of pedagogical schools]*. (Extended abstract of PhD diss.). Odesa [in Ukrainian].
10. Skovoroda, H. S. (1995). Vdiachnyi Yerodii [Grateful Herodius]. *Piznai v sobi liudynu [Get to know the person in you]* (pp. 431-449). Lviv [in Ukrainian].
11. Skovoroda, H. (1973). *Povne zibrannia tvoriv [Complete collection of works]* (Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
12. Skovoroda, H. (1973). *Povne zibrannia tvoriv [Complete collection of works]* (Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
13. Skovoroda, Hryhori. (1983). Rozmova, zvana alfavit, chy bukvar svitu [A conversation called the Alphabet, or the Primer of the world]. *Virshi. Pisni. Baike. Dialohy. Traktaty. Prytchi. Prozovi pereklady. Lysty [Lyrics. Songs Fables Dialogues. Treatises. Parables Prose translations. Letters]* (pp. 200-249). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
14. Tesliuk, O. Ya. (2020). Samoorhanizatsiia navchalnoi diialnosti uchniv pochatkovoï shkoly yak pedahohichna problema [Self-organization of educational activities of elementary school students as a pedagogical problem]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Pedahohika i psykholohiia [Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynskyi. Pedagogy and psychology]*, 63, 37-43 [in Ukrainian].
15. Topolskyi, V. (2009). *Samorealizatsiia ta samoorhanizatsiia studentiv v umovakh navchannia u vyshchii shkoli [Self-realization and self-organization of students in the conditions of higher education]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
16. Ushkalov, L. (2004). *Hryhori Skovoroda [Hryhoriy Skovoroda]*: seminarii. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].
17. Yarmachenko, M. D., & Kalenychenko, N. P. (1995). Pytannia osvity ta vykhovannia u tvorchii spadshchyni H. Skovorody [Issues of education and upbringing in the creative heritage of H. Skovoroda]. *Pochatkova shkola [Elementary School]*, 12, 4-6 [in Ukrainian].